

ЕТИКА И БЪДЕЩЕ:

философски траектории към убягващото бъдеще

★НОВА ЗВЕЗДА★

София, 2024 г.

ИНТЕРНЕТ КНИЖАРНИЦА
www.novazvezda.com

Съставител и научен редактор: Стоян Ставру
Автори: Даниела Сотирова, Борислав Градинаров, Благовеста Николова,
Невена Иванова, Стоян Ставру, Александра Трайкова, Маргарита
Габровска, Гергана Мирчева, Аглая Денкова, Васил Лозанов, Мариана
Тодорова, Иван Миков, Любослава Костова
Рецензенти: проф. д-р Валентина Драмлиева, доц. д-р Валентина Кънева

© Издателство “НОВА ЗВЕЗДА”

ISBN 978-619-198-192-2

София,
ул. “Река Осъм” №3,
тел.: (02) 946 14 40
тел./факс (02) 946 14 94

София,
ул. “Пиротска” №7,
Съюз на юристите в България, СЮБ
GSM: 0895 770 780

www.novazvezda.com
info@novazvezda.com
www.ezdabg.com

ЕТИКА И БЪДЕЩЕ:

философски траектории към убягващото бъдеще

★НОВА ЗВЕЗДА★

София, 2024 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

БЪДЕЩЕТО НА ЕТИКАТА: МЕЖДУ СЪНЯ НА СПЯЩАТА КРАСАВИЦА И ГНЕВА НА РУШАЩАТА ГОДЗИЛА	11
<i>проф. д.н. Стоян Ставру</i>	

I. ЕТИКА

§ 1. ЕТИКА И БЪДЕЩЕ: МОРАЛНО-ФИЛОСОФСКИ, КУЛТУРОЛОГИЧЕСКИ И СОЦИО-КУЛТУРЕН ПРОЧИТ	23
<i>проф. д-р Даниела Сотирова</i>	
1. Въведение.....	23
2. Възприемането на времето като културна норма	25
3. Видове време в културите	28
4. Времевите параметри скорост и бързина в културологична перспектива	31
5. Детерминанти на персоналното отношение към времето	34
6. Конструктите М-време и П-време и парадоксите на времето	37
7. Футуризъм, мелиоризъм, кредитизъм: ценността на бъдещето	41
8. Футуризмът като компетентност: мечтата и проектът.....	43
9. Нови конструкти и визии за бъдещето: морален компас и морално въображение.....	46
10. Вместо заключение	47
§ 2. „ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ“ НА ЕТИКАТА В ЕВРОЦЕНТРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА	53
<i>проф. д.н. Борислав Градинаров</i>	
1. Общностите като институционална среда и генератор на норми за поведение	56
2. Институционализацията. Разликата между социални и публични (политически) институти	66

3. Големината не е от съществено значение	71
§ 3. ЕТИКА И ДОБРО УПРАВЛЕНИЕ: СЛУЧАЯТ С ЕВРОПЕЙСКАТА ПОЛИТИКА ЗА ИЗСЛЕДВАНИЯ И ИНОВАЦИИ	77
<i>доц. д-р Благовеста Николова</i>	
1. Увод.....	77
2. Предварителни уточнения	79
3. Етика и добро управление: чрез участие към отговорност	81
4. Етика и добро управление: от отговорност към риск	88
5. Ефекти на текущата ЕПИИ	93
6. Заключение	98
§ 4. ФИКТИВНИ НАРАТИВИ ЗА БЪДЕЩЕТО КАТО ОСНОВА ЗА ЕТИЧЕСКА РЕФЛЕКСИЯ	107
<i>гл. ас. д-р Невена Иванова</i>	
1. Възникване на понятието за бъдеще	108
2. Визията за бъдещето в историческа перспектива	111
3. Утопична визия за бъдещето	118
4. Антиутопични визии за бъдещето	121
5. Отвъд техно-топичния хоризонт за бъдещето	124

II. ЖИВОТ

§ 5. ДОБРИЯТ ОСТАТЪК: ОТПАДЪЦИТЕ И ТЯХНОТО МЯСТО В НАШИЯ СВЯТ	135
<i>проф. д.н. Стоян Ставру</i>	
1. Абектът	136
2. Полза или вреда	137
3. Илюзии	142
5. Акустична екология	148
6. Мелодичният ред.....	150
7. Плодородие	152

§ 6. ОТ „ФИЛОСОФИЯ НА ЖИВОТА“ КЪМ ЕКОЛОГИЧНО ДВИЖЕНИЕ: ПРОМЕНЯЩИЯТ СЕ ОБЛИК НА АНТИНАТАЛИЗМА	165
<i>гл. ас. д-р Александра Трайкова</i>	
1. Въведение.....	166
2. Дефиниция, вариации и ключови аргументи.....	169
3. Кои други ключови произведения предоставят философския..... фундамент на антинатализма?.....	175
4. Потенциални импликации на антинатализма.....	184
§ 7. ЕТИЧЕСКИ ПЕРСПЕКТИВИ КЪМ БЪДЕЩЕТО НА МЕСОТО: ЗА ПЛАНЕТАТА, ЧОВЕЧЕСТВОТО, СОЕВИЯ БУРГЕР И ЛАБОРАТОРНАТА ПЪРЖОЛА	193
<i>гл. ас. д-р Маргарита Габровска</i>	
1. Въведение.....	194
2. Актуални измерения на проблема с отглеждането на животни за добиване на месо.....	197
3. Култивираното месо и технологичните обещания.....	199
4. Точки на етическо напрежение.....	202
5. Месо без вина?.....	205
6. Относно екологичната загриженост.....	208
7. За последствията от антропоцентричната екологична етика.....	209
8. Заключение.....	212

III. ПОДОБРЕНИЯ

§ 8. УВРЕЖДАНЕ И БЪДЕЩО РОДИТЕЛСТВО	219
<i>гл. ас. д-р Гергана Мирчева</i>	
1. Увод.....	220
2. Отговорност и/или загриженост: към очертаване на теоретичната рамка.....	223
3. Защо да имаш или да нямаш друго дете.....	226
4. „Индивиди в генетичен риск“?.....	230

5. Живот с увреждане и/или добър живот	233
6. Заключение	239

§ 9. ЕТИКА НА НЕВРОПОДОБРЕНИЯТА И МОЗЪЧНО-КОМПЮТЪРНИТЕ ИНТЕРФЕЙСИ.....247

ас. д-р Аглия Денкова

1. Увод	248
2. Теза, цели и методи	248
3. Какво е емпатия и защо тя е важна в контекста на невроподобренията и мозъчно-компютърните технологии?	249
4. Основни понятия	250
5. Имаме ли нужда от интервенции за невроподобрение на емпатията и защо? Надеждни и безопасни ли са?	257
6. Заключение	264

§ 10. ЧОВЕКЪТ В БЪДЕЩЕТО – ЕТИКА НА БИОПОДОБРЕНИЯТА271

докт. Васил Лозанов

1. Въспителни думи – човекът вчера, днес и утре.....	271
2. Една терминологична бележка и няколко предварителни условия...274	
3. Да подобряваш или не – това е въпросът.....	275
4. Дете на шанса, дете на избора – печели ли някой в генетичната лотария?.....	279
5. Свобода за подобряване, задължение за подобряване – ами сега?...283	
6. Всички пътища водят към Рим: човекът, господар на съдбата си.....	292

IV. НАДХВЪРЛЯНИЯ

§ 11. НЕОБХОДИМА ПРАВНО-ЕТИЧЕСКА РАМКА ЗА ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ299

доц. д-р Мариана Тодорова

1. Въведение.....	300
2. За ценностите.....	300
3. Експоненциалният растеж на изкуствения интелект.....	302

4. Предизвикателството пред регулаторните рамки.....	310
5. Къде се крият проблемите?	312
6. Кои са ръководни политики и принципи?.....	318
7. Вместо заключение. Възможно ли е трансформиране на законите от консервативни към флуидни системи?	322
§ 12. ЗА БЪДЕЩЕТО НА КИБЕРМОРАЛА	327
<i>гл. ас. д-р Иван Миков</i>	
1. Генезисът на техническия етос	327
2. Киберетиката: моралът в дигиталния свят	333
3. Киберморалът: ценностите в киберпространството	341
4. Вместо заключение: между дигиталния хуманизъм и трансхуманизма.....	354
§ 13. АВТЕНТИЧНОСТ В СФЕРАТА НА ВИРТУАЛНОТО: ЕТИЧЕСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА МНОГОИЗМЕРНОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ	361
<i>гл. ас. д-р Любослава Костова</i>	
1. Автентичност	362
2. Автентичността през призмата на наративната психология, етика и феминистките концепции за личното и себе си	365
3. Заключение	382
РЕЗЮМЕТА НА СТУДИИТЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	385

§ 5. ДОБРИЯТ ОСТАТЪК: ОТПАДЪЦИТЕ И ТЯХНОТО МЯСТО В НАШИЯ СВЯТ

*проф. д.н. Стоян Ставру,
Секция „Етически изследвания“,
Институт по философия и социология,
Българска академия на науките*

Резюме:

Изследването се опитва представи различни подходи към управлението на отпадъците, разграничавайки понятието за отпадък от понятието за боклук. Дефиницията на отпадъка може да бъде базирана или върху зачитането на определена воля (волунтаристичен отпадък), или върху съобразяването на определен интерес (институционален отпадък). Първият подход е възприет от Европейския съюз и е транспониран в българското законодателство. Той има най-голяма международна значимост и ще бъде основен фокус в настоящото изложение. Макар и сравнително нова наука, гарбологията [8] (науката за отпадъците) е изправена пред същата героична задача, пред каквата е бил поставен и Херкулес. Водата на реките обаче вече не е достатъчна, а „биковете“ на съвременната замърсяваща индустрия са много повече от 500. Студията предлага облекчаване на конфликта „култура-природа“ чрез интерпретиране на разказа за „мелодичния“ ред, характерен за т.нар. акустична екология и идеята за плодородието.

Ключови думи: отпадъци, боклук, етика, абект, свобода, вина, природа, цивилизация, плодородие.

1. Абектът

Абектите са първообразът на всички остатъци, разположени в пространството между двата основни юридически стълба на реалността: субекта (човешкото същество) и обекта (материалните предмети). Абектите като остатъци, които се намират по-близо до центъра „субект“, предизвикват полагането на индивидуална грижа [1], която има за цел да осигури границите на Аза чрез разграничаването му от всичко, което е бивше. Всички телесни отпадъци, които се отделят от тялото, трябва да бъдат грижливо положени на местата, които ги разграничават от субекта, за да поддържат неговата автономност (компостиране). Всяка близост с абекта създава напрежение за идентичността на субекта, което най-често се обективира като срам или погнуса.

С развитието на технологиите абектите споделят това пространство с още два вида остатъци, каквито са отпадъците и боклукът. В настоящото изложение възприемам разграничението между отпадък (waste) и боклук (trash), което провежда Грег Кенеди [2], което смятам за особено плодотворно и при изследването на различните начини за притежаване [3] на остатъците. В настоящата студия като основен термин ще бъде използван терминът „отпадък“, а там, където се използва терминът „боклук“, той ще обозначава именно разликата, която прави Грег Кенеди: отпадъкът се превръща в боклук, когато загубва своята хетерогенност и възможността да бъде използван за каквато и да е било човешка ползност. Боклукът е метафизическата имплозия на отпадъците, която ги прави недостъпни за осмисляне и интегриране в живота на човека. Боклукът е абсолютен отпадък, за който няма и не може да има място.

Боклукът като остатък, който е разположен най-близо до центъра „обект“, позволява различни форми на контрол, включително и претенции за притежание. Всичко, което се изхвърля от потребителите, трябва бързо да напусне света на консумацията и да намери своето „метафизическо“ място в специално създадените за целта кулоари на вторичното производство (рециклиране). Всяка видимост на боклука провокира всевластието на субекта, което води до чувство за вина и безпокойство от приближаващата смърт.

Отпадъкът е остатък, който се намира по следата между двете крайности: субекта и обекта. Той не се възприема от субекта нито като заплаха за идентичността, нито като провокация спрямо усещането му за всевластие. Отпадъкът се вписва естествено в динамичния процес на придобиване и освобождаване на неща. Наличието му нито отблъсква носа, нито изисква скриването му от очите. Отпадъкът е възможната мяра в отношението на човека към това, от което той се освобождава [4].

Таблица № 1

субект →	→	→ обект
абект	отпадък	боклук
отделя се от тялото	освобождава се от човека	изхвърля се от системата
трябва да се грижим за собствената си идентичност, като ясно разграничаваме актуалното си аз от това, което вече не съм	трябва да поддържаеме реда на нещата, като поставяме нещата на мястото им, съобразно нашите нужди	трябва да хомогенизираме остатъците, като позволим тяхното управление, притежание и комерсиализация
типични примери:		
телесни течности	хранителни остатъци	пластмасови опаковки
грижа →	→	→ притежание

2. Полза или вреда

Дефиницията на отпадъка може да бъде базирана или върху зачитането на определена воля (волунтаристичен отпадък), или върху съобразяването на определен интерес (институционален [5] отпадък). Първият подход е възприет от Европейския съюз и е

транспониран в българското законодателство. Той има най-голяма международна значимост и ще бъде основен фокус в настоящото изложение. Ключовата дума е освобождаване: отпадък е всяко вещество или предмет, от който притежателят се освобождава или възнамерява да се освободи, или е длъжен да се освободи. Вторият подход е възприет от Базелската конвенция. Той се прилага специално с оглед на контрола върху трансграничното движение на опасни отпадъци и различните начини за тяхното обезвреждане. Ключовата дума е обезвреждане: отпадъци са вещества или предмети, които се обезвреждат или са предназначени да бъдат обезвредени, или трябва да бъдат обезвредени съгласно разпоредбите на националното законодателство.

Съгласно действащото българско законодателство [6] „отпадък“ е всяко вещество или предмет, от който притежателят се освобождава или възнамерява да се освободи, или е длъжен да се освободи. [7]

Таблица № 2

ФОКУС	
<p>полза [управлението има за свой фокус допълнителната полза, която може да се извлече от отпадъците]</p>	<p>вреда [управлението има за свой фокус остатъчната вреда, която може да причинят отпадъците]</p>
ПОДХОД:	
<p>оползотворяване [повторно използване, рециклиране, компостиране, изгаряне, регенериране, възстановяване, повторно рафиниране, размяна на отпадъци]</p>	<p>обезвреждане [депонирание, дълбочинно инжектиране, изхвърляне във водни басейн, биологично и физико-химичното третиране, постоянно съхранение]</p>
Директива 2008/98/ЕО	Базелска конвенция

В оползотворяването, съответно обезвреждането на отпадъците, са впрегнати силите на самата природа, обединени с възможностите на технологиите. Прави впечатление, че Земята може да бъде използвана както за оползотворяване (компостиране), така и за обезвреждане (депонирание) на отпадъците. Водата се използва основно за обезвреждане на отпадъците, включително под формата на отпадни води, които се извеждат от публичните пространства през „долницата“ на града. Водата е основен съюзник на чистотата и именно тя е била използвана от Херкулес за почистването на Авгиевите обори. Огънят унищожавя значителна част от отпадъците, което изглежда като форма на тяхното обезвреждане, но всъщност не е така, тъй като изгарянето е свързано със създаването на сажди и допълнително замърсяване на въздуха, което също носи със себе си риск от сериозни вреди за хората. В този смисъл огънят много по-лесно може да бъде оправдан инструмент за оползотворяване на отпадъците чрез извличане на произведената при горенето им енергия.

Единствено въздухът не участва активно с йерархията на отпадъците. Той обаче е потърпевш от различните форми на тяхното обезвреждане и оползотворяване. Така например подобно на изгарянето, депонирането на отпадъците води до отделяне на нежелани вещества, в случая метан, във въздуха. Във въздуха се акумулират и всички парникови газове, които създават проблема с промените в климата. Видно от посоченото в организираното от човека управление на отпадъците са включени и четирите основни сили на природата: земя, въздух, вода и огън. Дори и усилен чрез различни технологични решения (рециклиране, рафиниране, инжектиране и пр.), тези елементи не са в състояние да се справят с огромните количества отпадъци, създаване ежеминутно от човечеството. Макар и сравнително нова наука, гарбологията [8] (науката за отпадъците) е изправена пред същата героична задача, пред каквато е бил поставен и Херкулес. Водата на реките обаче вече не е достатъчна, а „биковете“ на съвременната замърсяваща индустрия са много повече от 500 [9].

Таблица № 3

Пластмасовите отпадъци, макар и да се свързани с редица политики по рециклиране, се „произвеждат“ в такива обеми че обезвреждането им е непостижимо. [10] Пластмасата е търговската репрезентация на вечността: произвежда се бързо, използва се за кратко, като значително повече е времето на изчакване (съхранение) между производството и консумирането, но след като бъде изхвърлена се превръща в практически „безсмъртна“ материя [11]. Най-голямата част от живота на пластмасата, който е напълно асиметричен на останалите, е този след нейното изхвърляне, т.е. съществуването ѝ като отпадък. Когато силите на природата декомпозират формата, която е била временно заета от пластмасата, тя се хомогенизира и се превръща в отделен изключително устойчив компонент в екосистемата: микропластмаса. Освобождането на пластмасовите продукти за еднократна употреба е освобождение единствено от комерсиалната форма, която е изпълнявала определена функционалност, но не и от самата пластмаса. Количествата на изхвърлената от хората пластмаса са такива, че може къде на шега, къде не, да кажем, че живеем в ерата на пластмасоцена.

Микропластмасата вече участва в хранителните вериги на всички земни екосистеми, което води до акумулиране на токсични вещества в телата на живите същества [12]. Чрез динамиката на микропластмасата отпадъците, които са изхвърлени отвъд местата: било то на специално организирани за целта не-места, каквито са сметищата [13], или на такива, които съществуват естествено, като например реките, моретата и океаните, достигат до едно друго

не-място, каквото е човешкото тяло. Циркулацията на микропластмасата тръгва, преминава и достига пространства, в които концепцията за притежанието се приема за философски и юридически ирелевантна. Островите от пластмаса не са достатъчно стабилни, за да се разглеждат като територия със собствен суверенитет и ред: все пак те са сляпото петно на реда на полезните неща. Човешкото тяло, от своя страна, е пространство извън собствеността, в което традиционно се позиционира трансцедентното съществуване на субекта като носител на права. Микропластмасата е червената нишка, която свързва тези не-места, в които притежанието е станало твърде слабо и поради това незабележимо или твърде силно и поради това опасно. Единствено сметищата са пространства, в които човекът се опитва да наложи ред върху онова, което става извън реда: отпадъците, като по този начин позволява различни форми на притежание, което обуславя и сериозния икономически интерес към притежаването на депата за отпадъци. При тях става въпрос именно за обезвреждащ ред: ред, чиято цел е да управлява риска от възникване на вреда от изхвърлените отпадъци.

Има отпадъци, при които този риск не може да бъде редуциран, дори и с използването на най-модерните технологии. Радиоактивните отпадъци имат вредно въздействие, което се запазва толкова напред във времето [14], че реално поставя под въпрос възможността днес да обозначим ядрените отпадъци по начин, който да е разбираем за бъдещите хора, които ще продължават да са застрашени от тях. Радиоактивният отпадък е най-„силният“ пример за непреодолим боклук, който не само е извън жизненото пространство на хората (създава сериозна опасност от увреждане), но и отвъд обзримото за човечеството време (прави невъзможна ефективната политика на обезвреждане). Това е боклук, който са доближава най-близо до метафората, че „огъва“ познатото на човека пространство-време.

Космическите отпадъци са друг вид отпадъци, които не могат нито да бъдат оползотворени, нито ефективно обезвредени. Макар и това да са отпадъците, които в най-голяма степен нямат място на Земята [15], а обикалят в орбита около нея [16], те го правят по начин, който застрашава всяко движение от земята към космоса и

обратно. Подобно на радиоактивните отпадъци, космическите отпадъци ще бъдат част от най-видимото и най-трайното човешко „наследство“, чийто пасиви ще тежат върху всеки бъдещ обитател на планетата [17]. За разлика от гражданскоправното наследство наследството на радиоактивните и космическите отпадъци не може да бъде прието „по опис“ [18], а ефектът му ще поразии всички, независимо от тяхното желание. Освобождането за едни – чрез изхвърлянето на отпадъци, които са практически неразградими в рамките на човешки значимото време, е бремене за други – бъдещите човешки поколения, които ще трябва да търпят последиците.

3. Илюзии

Не можем да унищожим отпадъците, но който е добрият остатък? Можем ли да domestiфицираме отпадъците и да ги приобщим към производството на полезна стойност? Възможно ли е да си върнем интереса към отпадъците и вместо да ги третираме като антивещи, емигранти в полето на публичното и административно право, да ги върнем обратно като стоки в сферата на частното, на вещното и в крайна сметка на търговското право? Именно при отговора на тези въпроси може да се разкрие теоретичния и етически потенциал на двете понятия: отпадък и боклук.

Отпадъците са свързани са с естествените остатъци от използването на определени природни ресурси, като типичен пример са хранителните отпадъци. Те са „продукти“ на природата. Отпадъците са видими и неприятни, но са иманентни на нашия свят, част са от неговата физика: връщат се обратно в природата, където се разграждат. В този смисъл те са свързани с понятието за свобода: ние се освобождаваме от тях и те са свободни в природата. Отпадъците са част от споделеното изобилие в природата, което се разпределя между всички компоненти на екосистемата. Може да приемем отпадъка като видим символ на разрухата, явяваща се неизбежна част от процесите в природата. Добрият отпадък е този, който се вписва в нуждата, ни напомня за нашата смъртност и може да се върне обратно в природата (например чрез компостиране).

Боклукът от своя страна е свързан с генерираните от консу-

меризма излишъци от синтетични продукти, като типичен пример е пластмасата. Боклукът е скрит и удобен, третиран е от нас като трансцендентен на нашия свят, той е част от пазарната метафизика: съхранява се отделно от природата, където се управлява. В този смисъл той е свързан с понятието за вина: чрез управлението на боклука ние управляваме и чувството си за вина. Боклукът е желаната смърт на стоките, която се планира и управлява с цел увеличаване на потреблението, а от там и на индивидуалната печалба. Трябва да направим боклука безплатен (превенция), а когато това не е възможно: полезен (оползотворяване). Добрият боклук е този, който освобождава желанието, ни внушава чувство за всемогъщество и може отново да ни бъде икономически полезен (например чрез рециклиране).

Таблица № 4

„ДОБРИЯТ“ ОСТАТЪК	
ПРИРОДА	ТЕХНОЛОГИИ
отпадъци	боклук
свързани са с естествените остатъци от използването на определени природни ресурси	свързани са с генерираните от консумеризма излишъци от синтетични продукти
типичен пример:	
хранителни отпадъци	пластмаса
характеристики	
видим	скрит
неприятен	удобен
иманентен [физика]	трансцендентен [метафизика]
връща се обратно в природата, където се разгражда	съхранява се отделно от природата, където се управлява

свобода	вина
ЕТИКА	
отпадъците са част от споделеното изобилие в природата, което се разпределя между всички компоненти на екосистемата	боклукът е желаната смърт на стоките, която се планира и управлява с цел увеличаване на потреблението, а от там и на индивидуалната печалба
може	трябва
да приемем отпадъка като видим символ на разрухата, явяваща се неизбежна част от процесите в природата	да направим боклука безплатен (превенция), а когато това не е възможно: полезен (рециклиране)
добрият отпадък е този, който: <ul style="list-style-type: none"> - се вписва в нуждата; - ни напомня за нашата смъртност; - може да се върне обратно в природата (компостиране); 	добрият боклук е този, който: <ul style="list-style-type: none"> - освобождава желанието; - ни внушава чувство за всемогъщество; - може отново да ни бъде икономически полезен (рециклиране);

Боклукът може да се скрие, но той не изчезва. Това е така, защото с акта на изхвърляне той вече е бил заличен от реалността на нещата. Парадоксално, но опитът за скриването му води до неговата незаличима видимост. Той не може да се абсорбира в цялото, защото е изключен от него. За разлика от боклука отпадъкът е динамичен и се абсорбира от кръговрата на природата [19], правейки видима и осезаема смъртта чрез образа и дори чрез миризмата от протичащите гнилостни процеси. Концепцията за отпадъците и за боклука дават различни отговори и на въпроса как да решим проблема, който те самите създават: дали преди всичко чрез промяна в потреблението, или по-скоро чрез промяна в производството. Дали да търсим промяна на навиците и редуциране на неизчерпаемите желания до списък от легитимни нужди, или въвеждане на екодизайн, който позволява рециклиране и оползотворяване, включител-

но за сметката на дерастеж и стремеж към минимализъм. Изходната предпоставка в първия случай е, че причината за отпадъците е поведението на потребителите, поради което именно върху тях следва да се възложат разходите за управление на отпадъците (такса битови отпадъци/забрани за определени практики по изхвърляне). Изходната предпоставка във втория случай е, че истинският източник на отпадъците е производството, поради което трябва да се постигне интернализирание на отпадъците като част от стойността на продукта (разширена отговорност на производителя/въвеждане и търговия с квоти на допустими отпадъци [20]). Критика на „зеления капитализъм“ [21] е свързана с отхвърляне на т.нар. „рециклупотия“, включваща вярата, че всичко е въпрос на дизайн и редизайн, както и на вярата в „технологичното решение“ [22]. Минимализъм или „нова култура на бедност“ се противопоставят на „централизма на потребителската цивилизация“, схващана като „нова форма на тоталитаризъм, „всеобемащ и отчуждаващ до крайната граница на антропологичната деградация на геноцида“, при който „повърхностните стоки правят и живота повърхностен“ [23]. [24]

Друг подход предлага Стюърт Бранд, който дефинира себе си като екопрагматик и смята, че за опазването на природата е необходимо да разширим съзнанието си за време, като включим в него по-дългите и по-бавни цикли, които иначе остават невидими за нас [25]. [26] Дори визуализацията на часовника на дългото „сега“ във формата на архитектурна конструкция в пустинята може да допринесе за нашата способност да различаваме отделните мащаби на време, които имат различни значение за нас. Бранд смята, че хората живеят едновременно в множество времеви режими, във всеки един от които те се движат с различна скорост: най-бавно е времето на природата – то се разгръща в продължение на еони, след това са: времето на културата, например юдейската културна традиция – то обема хилядолетия; времето на държавата – то се измерва в столетия и десетилетия; времето на инфраструктурата – то се определя в години; времето на търговията – то се случва в рамките на дни и часове; а най-бързо и времето на модата – то се свързва с моментно променящите се стилове и капризи на потреблението. За

да е успешно, опазването на природата е начинание, което може и следва да бъде проведено във всеки един от тези мащаби на време. Политическото време трябва да намери начин да разбере геологическото време, без да изключва инстантното време на модата.

За да се справи с отпадъците, човек трябва да развие способност за съзнателен живот с времево разнообразие, включващо не само търпимост към едновременното поддържане на различни скорости, но и умение за тяхното съгласуване и синхронизиране. Времето на стоката за еднократна употреба днес живее почти напълно независимо от биологичното (когато е разградим) или геологичното (когато е неразградим) време на отпадъка [27]. Появата на боклука като екзистенциално непрозрачен еквивалент на отпадъка до голяма степен е резултат от разминаването между тези различни времеви мащаби. Всекидневието на покупко-продажбите пренебрегва дългите цикли в природните екосистеми, което води до непрекъснатото генериране на огромни количества от един и същ тип темпорален бежанец: боклук. Боклукът е остатък, който е натикан в междините на различните времеви мащаби. Когато производството се осъществява не само във времето на стоката, а потреблението се осъществява не само във времето на модата, но и във времето на природата, това би позволило съществуването на успешни решения на проблема с отпадъците, които са приложими както във времето на инфраструктурата, така и във времето на държавата. За да се постигне така желаната устойчивост, уменията по синхронизиране на различните темпорални режими следва да бъдат интегрирани и запазени във времето на културата. Културно-философското осмисляне на различните скорости на материалното и вграждането на концепцията за отпадък в структурата на тяхното разнообразие е най-важния гарант за устойчивост.

4. Песента на Орфей

Вместо от силата на Херкулес решението на проблемите с отпадъците, подобно на решението на екологическите проблеми, се нуждаят от подхода на Орфей, който примирява създаденото от технологиите противоречие „човек-природа“. В книгата си „Ерос и цивилизация“ Херберт Маркузе противопоставя образа на Ор-

фей (и Нарцис), като символ на нерепресивния ред, на героизма на Прометей (и Хермес), като олицетворение на техноцентричния порядък. Маркузе отбелязва, че съвсем не е случайно, че Орфей и Нарцис „не са станали културни герои на западния свят“, макар и образът им да е „този на радостта и удовлетворението“, а делото им да „слага край на труда по завладяването“ [28]. Силата им е повече от очевидна: „Дърветата и животните откликват на езика на Орфей; изворът и гората откликват на желанието на Нарцис. Орфическият и Нарцистичен Ерос пробужда и освобождава потенциалности, които са реални в одушевените и неодушевените неща... Противопоставянето между човек и природа, субект и обект е преодоляно. Битието се преживява като удовлетворение, което свързва човек и природа така, че удовлетворението на човека е същевременно и удовлетворение, без насилие, и на природата. ... Песента на Орфей умиротворява животинския свят, примирява лъва с агнето и с човека. Светът на природата е свят на потискането, злото и страданието, също като света на хората; и като него очаква своето освобождение. ... Песента на Орфей разчупва застиналостта, оживява горите и скалите, но ги оживява, за да споделят радостта.“ [29]

Орфей и Нарцис са символи на „едно нерепресивно еротично отношение към реалността“ [30], при което „нещата от природата остават свободни да бъдат такива каквито са“ [31], включително да бъдат свободни от труда, който ги трансформира в притежание. Това прави образите на Орфей и Нарцис взривоопасни за производствения ред [32], поради което те са „предадени на подземния свят и на смърт“ [33], а в най-добрия случай се възприемат като поетични. Музиката на Орфей и съзерцанието на Нарцис разкриват възможността за покой отвъд репресивния ред на културата, фиксира се в прогреса. Орфей е „поетът на спасението, богът, който носи мир и спасение посредством примиряването на човека и природата, не чрез сила, а с песен“ [34].

Едно от най-големите предизвикателства пред човека е ефективното съхраняване и разпределяне на енергия: „[н]ие освобождаваме силно компресирана инвестиция на хилядолетен живот, за да осигурим енергия на света днес. По този начин изчерпваме резервите за бъдещето по-бързо, отколкото могат да бъдат възста-

новени. Също замърсяваме бъдещето по-бързо, отколкото може да бъде изчистено. ... Природата натрупва енергия по съвсем различен мащаб от време, отколкото горивните технологии, измислени от човека, я изгарят“ [35]. Огънят има огромно значение при посрещането на екологичните предизвикателства и е напълно възможно той да е антагонистът в историята на причинения от човека упадък на природата: „[с]игурно затова Прометей е бил наказан от боговете, защото е дал огъня на хората. Вероятно разказвачите на мита са усещали, че огънят декомпресираща складираното време на боговете – на природата – и освобождава сила, която надвишава човешките разбираня и контрол“ [36].

5. Акустична екология

Вместо производителността на огъня отношенията на човека с природата се нуждаят от инструментите на акустична екология [37], която подобно на музиката на Орфей смирява дивите животни и позволява на природата да бъде себе си в един свят, който иначе се доминира от човека. Подходът на Орфей позволява прилагането на холистичен екологически подход към взаимодействията между човека и природата, като отстранява технологичния невротизъм, който е основен източник на трансформацията на отпадъците в боклук. Той е свързан с идеята за природното изобилие, част от което може да бъде човекът, стига да се откаже от чисто индивидуалистичните си показатели за щастие, отчитано през показателите за реализирана печалба, брутен вътрешен продукт [38] и стандарт на живот. Орфей е символ на обратното интернализиране на самата човешка дейност в природната общност, която заедно създава жизнената среда, в която е възможно спокойното съществуване на всеки живот, тъй като отпадъкът на един е храната за друг. В този смисъл Орфей може да бъде символ на възможния кръговрат в природата, който позволява на всяко същество, а с това и на неговите отпадъци, да намерят своето място в природата, постигайки онази хармоничност, която се приписва на песента. Орфей е стопанин на природата, но това, което „смесва“ с нея, не е трудът (Лок), а своята игра (Маркузе), поради което той не претендира за собственост

над живота, а за мир в природата. Все пак това е мир, управляват от човека, нерепресивен ред, основната заслуга за който е на музиката на Орфей. Тя е пример за форма на стопанисване, която не е насочена към планирано остаряване и инстантно потребление, а разчита на артистичното отвлечане на жизнения фокус от свръх-експлоатацията и производителността. Мелодията отстранява прекомерността, а съчастието в природата отнема най-деструктивната част от генеалогията на отпадъците: желанието на човека да доминира.

Маркузе е убеден, че трудът – онази наложена върху човека работа, която има за цел да десексуализира [39] тялото и да го превърне в „чист“ инструмент за производство, и влагането на която за Лок е основание на претенцията за собственост, е причината за напрежението между човека и природата. Отпадъците са част от това напрежение. Превръщането им в боклук: остатък, което няма място в човешката цивилизация и следва да бъде надлежно скрит в създадени за целта депа, е опит за технологично анулиране на това напрежение [40]. Този опит обаче, наред със своя прочистващ ефект, става причина за още повече репресия в реда. Освобождането от отпадъците се цивилизова с помощта на насилие [41], което се упражнява веднъж върху хората, които изхвърлят: чрез налагане на определени практики на криене на отпадъците, и втори път върху обектите, които се изхвърлят: чрез отказа да се признае тяхната значимост за природните процеси и дори чрез отричане на самото им съществуване. Орфей предлага различен подход, който признава мястото на отпадъците, като витализира тяхното съществуване чрез признаване на стойността, която имат в целостта на природата. Вместо репресивния ред, наложен с огъня на Прометей, включително чрез изгаряне на отпадъците, които не могат да бъдат част от цивилизацията, Орфей предлага един „мелодичен“ ред, станал възможен благодарение на песента, в която се съдържа и своеобразен отказ от претенцията за притежание в името на общата. Трудът и огънят са заместени от играта и песента. Маркузе е убеден, че това ще доведе до един естествен ред, в който отсъства насилие, а природата е сложила на мястото им всички части на света, осигурявайки пълното удовлетворяване на всички нужни,

включително и на нуждите на човека. Именно това пълно удовлетворение е в основата както на плодородието, така и на радостта, а постижимостта му зависи от песента.

6. Мелодичният ред

Съотношението между „мелодичния“ ред на Орфей и репресивния ред на Прометей в контекста на отношението на човека към отпадъците може да бъде обобщено в следната таблица [42].

Таблица № 5

УПРАВЛЯВАЩАТА ЦЕННОСТНА СИСТЕМА	
„мелодичен“ ред на Орфей	репресивен ред на Прометей
непосредствено задоволяване [в рамките на нуждата]	отложено задоволяване [според желанията]
удоволствие [пълно удовлетворяване]	вина [въздържане от удоволствие]
радост (игра) [спонтанност]	труд (работа) [отчуждение]
рецептивност [устойчивост]	производителност [прогрес]
свобода [отсъствие на репресия]	сигурност [осигурено удоволствие]
ПРИРОДА	ЦИВИЛИЗАЦИЯ
отпадъците имат своето място в природата и хората трябва да живеят „в мир“ с тях	боклукът трябва да бъде анулиран: скрит или унищожен от властта на хората

Технологичният порядък е репресивен: той предлага „свобода в цивилизацията“, която е „същностно антагонистична на щастието – тя включва репресивната модификация (сублимация) на щастието“ [43]. Единствено премахването на императива за про-

греса, неразривно свързан с изискването за непрекъснат растеж и печалба, може да освободи човека от примката на репресивното производство, основаващо се на изнурителния труд [44]. Пълното удовлетворяване, което има предвид Маркузе, не е невротичната свръхконсумация, която е също толкова производителен процес [45], колкото и самото производство на консумираното. Свободното време трябва да бъде „освободено“ за стимулирано потребление, планирано остаряване и безгрижно изхвърляне. В най-добрият случай то трябва да е организирано като форма на труд: „стоките и услугите, които купуват индивидите, контролират техните потребности, и сковават способностите им [46]. В замяна на удобствата индивидите продават не само своя труд, но и свободното си време. По-добрият живот е компенсиран от всеобхващащия контрол над живота. Хората обитават уютни апартаменти – и имат автомобили, с които не могат да избягат в различен свят“ [47]. Механичността на поточната линия и рутината на работата в офиса са се превърнали в ритъм на самото потребление, като „човешкото съществуване в този свят е просто вещество, материя, материал, което не съдържа в себе си принципа на своето движение“ [48]. Свободното време вече е време, което не съдържа „принципа на своята свобода“.

Това, което липсва както в потреблението, така и в отношението към отпадъците, е моментът на играта [49], която сменя репресията на реда и открива възможност за различно взаимодействие с природата. Съюзът Херкулес-Прометей има силата да превърне дори и Авгиевите обори в инсценатор, но не може да излезе от линейното мислене на цивилизационния прогрес. Единствено съзерцателната природа на Нарцис и красивата музика на Орфей са в състояние да осигурят съзидателната митология, необходима за успеха на кръга в съюза между икономиката и екологията. Възприемането на земята като дом, а не като фабрика, е възможно единствено чрез осигуряване на възможност за превключване от производителност към плодородие – два различни подхода към изобилието: линейният подход на промишленото производство за гарантиране на частна печалба (Прометей) и кръговият подход на природното плодо-даване за осигуряване на споделено изобилие (Орфей). Това, което е боклук за Прометей, е част от реда на

Орфей. За разлика от труда, който в най-добрия случай е път към собствеността, песента е акустично индиферентна към претенциите за притежание на репресивния ред. Само подобно омиротворяване на света чрез мелодично успокояване на конфронтацията „човек-природа“ дава шанс на изобилието, освободено от изискването за непрекъснат растеж. Сам в такъв свят отпадъците могат да бъдат интегрирани чрез песента, а бунищата да престанат да съществуват като открити или дълбоко заровени язви на човешката култура. Но дори и сега – в разгара на Прометеевата култура, природата присъства и в депата за отпадъци: „депото има свой собствен живот - пулсът е бавен, но тиктака тихо и решително. Дълбоко вътре микробите се хранят с органични материали и предизвикват химически промени. Слягането става, тъй като долните части на депото се притискат от тежестта отгоре. Депото се утаява, нагноява и бавно се разлага.“ [50] Природата успява да проникне и в най-добре охраняваните от технологиите не-места, където се скрива боклукът. Дивото има силата да трансформира дори и най-репресираните пространства, каквито са гробовете на мъртвите хора и гробовете на изхвърлените вещи. Ако искаме да отнемем от всепроникващата агресия на репресираната природа, трябва да се вслушаме в песента на Орфей. В нея се съдържа ритъмът на кръга, който носи мир: балансираното спокойствие на местата, които са разпределени между всички неща. В този мир няма отпадъци, тъй като всички са на местата си и слушат песента.

7. Плодородие

Отвъд идилично-утопичната интерпретация на способността на Орфей да преодолее конфликта „култура-природа“, в разказа за „мелодичния“ ред може да бъде открит един неагресивен подход към всичко онова, което не е непосредствено полезно за човека, но е част от целостта на природата. Осъзнаването на този общ „планетарен“ интерес би позволило „инвестирането“ в един по-слаб ред, в който репресията на културата има своя контрабаланс в интегрирането на природата като фактор за постигане на мир. Здравето на планетата или мирът на Земята са идентични с онзи естествен ред

на нещата, в които човекът се е вписвал десетки хиляди години и който все още е отворен за него. Посланието „Орфей“ е свързано с това, че технологичният контрол като сублимна форма на труд не е единственото и съвсем не е устойчивото решение на проблема с недостига, недоимъка и необходимостта.

Маркузе възразява на Фройд, като посочва, „не всяка работа и неприятна, не всяка е отказ“ [51]. Ако именно тежестта на труда, разбираан като усилие по „преодоляване на съпротивата“ [52] на природата, е цената, която според Лок човек трябва да заплати, за да може да претендира притежание върху и в някаква степен срещу природата, то може би е време да се откажем от тази конфликтна концепция за собствеността. Наистина ли производителен може да бъде само онзи труд, който е неприятен и в този смисъл е тежък труд? Не е ли тъкмо това проклятието, наложено над човека сред първородния грях: да изкарва прехраната си чрез тежък труд. В социален план за Маркузе трудът е наложен над индивидите като начин за разпределение на недоимъка и наличието му в човешката култура е доказателство за съществуващо господство, „упражнявано от особена група или индивид, за да поддържа и да засилва своето привилегировано положение“ [53]. Връщането към предисторическото състояние на рая като природно изобилие, в което няма отпадъци или по друг начин казано: за всички отпадъци има място, изисква отново човекът да яде от ябълката на познанието. Този път той трябва да усвои ново знание относно това как културата и производството да се впишат в природата, вместо да се борят за нейното овладяване. Това е знанието, което носи музиката на Орфей.

Тук е и връзката на Орфей с един нов начин на „освобождане на прогреса“: „възможността за една нерепресивна цивилизация е основана не върху задържането, а върху освобождаването на прогреса – така, че човекът да нареди живота си съгласно напълно развитото си познание и да се запита отново кое е добро и кое е зло. Ако някога стане възможно вината, натрупана при господството на човек над човека в цивилизацията да бъде изкупена посредством свободата, тогава „първородният грях“ трябва да бъде извършен отново: „Ние трябва отново да ядем от дървото на познанието, за

да се оттеглим с състоянието на невинност“ [54]

Образите на новите герои на Орфей и Нарцис се противопоставят на основното възражение срещу допускането на нерепресивната култура: „идеята за нерепресивната цивилизация на основата на постиженията на принципа на производителността се сблъсква с аргумента, че освобождаването на инстинктите (и следователно тоталното освобождаване) ще взриви самата цивилизация, тъй като тя е поддържана единствено посредством отказ и дейност (труд) – с други думи посредством репресивно приложение на инстинктивната енергия. Освободен от тези ограничения, човекът ще съществува без труд и без ред; светът ще се завърне назад към природата, което ще унищожи културата.“ [55] Маркузе вярва във възможността за постигане на „наистина нерепресивен ред“, който подобно на красивото може да се определи като „законосъобразност без закон“ [56]. Този ред е „ред на изобилието“ [57], който позволява освобождаване както на субекта (човека), така и на обекта (природата), които стават „свободни в нов смисъл“ [58].

Вместо репресивното разделяне на пространствата на чиста градска среда за полезни неща и на далечно скрито депо за нежелани отпадъци, светът може да бъде организиран като градина. В градината има място и за фабрики, стига те да се откажат от своя агресивен поход срещу природата. Това е един нов свят, в който „природата е схващане не като обект на господство и експлоатация, а като „градина“, която може да израсте, докато отглежда растящите човешки същества. Именно това е отношението, което изпитват човек и природа, свързани в един нерепресивен и въпреки това действащ ред“ [59].

Производителността в икономиката е само малка част от плодородието в природата. Еволюцията на културата към един по-добър и по-мирен ред е въпрос на създаването на механизъм за повтарящо се кръгово завръщане човешкото въздействие в природните процеси, които носят изобилието. Промяната на икономиката по посока на нейното вписване в естествения природен ред [60] не е просто инженерен проблем, който изисква технологично фиксиране. Тя се нуждае и от нов наратив, който, без да е господстващ, да

е достатъчно влиятелен, за да трансформира културата така, че тя да намери и запази място и за онези части от природния кръговрат, каквито са и отпадъците, които нямат място в производствената линия на прогреса и промишлеността. В този смисъл „добрият“ отпадък е онзи отпадък, който е намерил своето място, и – ставайки част от естествения ред на нещата, допринася за омиротворяването на човешката култура в лоното на природното изобилие. В кръга, в който има място за всичко, е скрита и „потенциалната безсмъртност“ на живата субстанция [61].

БЕЛЕЖКИ

[1] Известна и като „приватизация на екскрементите“ (Laporte, 1993: 40). Вж. също Scanlan, 2005: 124.

[2] Вж. Kennedy, 2007.

[3] Вж. Ставру, 2024b: 39-51.

[4] За различните легални дефиниции на понятието за отпадък вж. Ставру, 2024a: 32-41.

[5] Заимствам термина от т.нар. „институционална теория“ за собствеността, която е подробно развита в икономическата теория (Слаев, 2021: 47-51). Институциите са „система от правила и санкции“ (Слаев, 2021: 49), които могат да бъдат използвани както при структурирането на правата на собственост, така и на отношенията, свързани с изхвърлянето на отпадъци.

[6] Вж. § 1, т. 17 от Допълнителните разпоредби на Закона за управление на отпадъците. Дефиницията е заимствана от европейското законодателство. Виж например Директива 2008/98/ЕО На Европейския парламент и на Съвета от 19 ноември 2008 година относно отпадъците и за отмяна на определени директиви (консолидирана версия), достъпна на следния адрес: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:02008L0098-20180705>. Терминът „боклук“ не е използван в българското законодателство.

[7] За нормативните актове, които регулират правната защита от вредно въздействие на отпадъците върху околната среда вж. Пенчев, 2023: 304-328.

[8] Вж. например Scanlan, 2005: 136, както и Tammemagi, 1999: ix, 257.

[9] 500 е броят на биковете, които били подарени на цар Авгий, син на Хелиос, и станали причина за замърсяването на Авгиевите обори, които са били почистени от Херкулес в неговия шести подвиг.

[10] Известна аналогия с пластичността на пластмасата може да бъде направена с металите като неорганичен отпадък, който не се разлага и трудно деградира (Tammemagi, 1999: 75, 106).

[11] Вж. също Dondero, 2019: 131-132: „Помислете за факта, че почти всяко парче пластмаса, което някога сте гледали, използвали или изхвърляли, все още стои някъде по света днес“. Това „някъде“ е новата пространствена репрезентация на идеята за вечността. Дондеро нарича проблема с микропластмасата с изрза „микро бъркотия“ (micro-mess) (Dondero, 2019: 135).

[12] Не трябва да забравяме, че ние сме на върха на хранителната верига, т.е. именно при нас се „събира“ крайният резултат от акумулирането на тези вещества (Dondero, 2019: 162). Във връзка с възможните рискове за човека се утвърждава и изразът „пластмасова паника“ (Уолас-Уелс, 2019: 118, 168).

[13] За изхвърлянето на отпадъците на сметищата като последно средство за третирането им вж. също Pascual, 2019: 53.

[14] Става въпрос за десетки хиляди години (Tammemagi, 1999: 85).

[15] Вж. също Dondero, 2019: 63. Изстрелването на отпадъците в дълбокия космос се посочва като един от екзотичните (и твърде скъпи) начини за третиране на отпадъците. Такъв пример е и създаването на депа в полярните шапки на Земята (Tammemagi, 1999: 141-144).

[16] Някои от тях вече са и на/около Луната и Марс (Dondero, 2019: 63-65).

[17] В контекста на екологичната вреда и необходимостта от нова етика, се говори за т.нар. „скрито зло“. Ако морала на Авраамически религии е морал, основан на „явното зло“, което един човек може да причини на друг, то проблемите на глобалното затопляне и неимоверното нарастване на отпадъците изискват друг

вид, морал, насочен към проблематизирането на „скритото зло“: вредите, които „са така отдалечени от поведението, което [ги] причинява, че нито едно обичайно взаимоотношение не може да бъде заподозряно, изцяло липсва чувство на вина или грях, никоя колективна отговорност не е в състояние да накаже греховното поведение“ (Рифкин, 2005: 360). Като примери се посочва карането на спортни автомобили, използването на маратонки, произведени при „ужасни условия на работа“ и пр.

[18] Приемането по опис ограничава отговорността на приемателя (наследник) до размера на приетото имущество.

[19] Разбира се, способността на Земята да абсорбира отпадъците и свързаното с тях замърсяване има своите граници (Медоус, Д., Д. Медоус, Й. Рандърс, У. Берънс III, 2022: 61-62). Авторите на доклада през 1972 г. посочват, че макар и да не знаем точната граница на тази способност, то можем да сме сигурни, че такава има (с. 75). Причината за това е, че Земята е крайна (с. 77) и предлага една физически ограничено пространство за производство, за потребление и за изхвърляне на отпадъци. За загубването на целостта на земята, а с това и на способността ѝ да осигурява „стабилизиращ модел за травматичния опит на хората, живеещи в общество“ (Latour, 2010: 213).

[20] Подробно за тези възможности вж. Ставру, 2024: 241-244, както и Ставру, 2023: 355-372.

[21] Вж. Rogers, 2005: 209, 215. Посочва се, че често зелено-то е само фасада на капитализма. По аналогия на вече утвърдени термини, тези лишени от същностно съдържание практиките по привидно (статистическо) рециклиране може да бъдат обозначени като „изпиране на отпадъци“ (garagewashing).

[22] Вж. Rogers, 2005: 157. Пример за търсенето на подобно технологично решение („фикс“) на проблемите с промените в климата, дължащи се на увеличеното количество парникови газове в атмосферата, чрез създаване на т.нар. „изкуствена фотосинтеза“, (Dondero, 2019: 212). Посочва се, че изследователите във Вашингтонския университет са изчислили, че ако бъде разположена на площ от 355 200 квадратни мили, тяхната технология може да премахне достатъчно въглероден диоксид, за да накара глобалните

атмосферни нива да се върнат до прединдустриалните нива, за период от 10 години.

[23] Всички цитати на Пиер Паоло Пазолини са от Цителман, 2023: 187-188. Като източници на цитатите са посочени две публикации в *Corriere della Sera* от 9 декември 1973 г. („Предизвикателство към шефовете на телевизионната мрежа“) и от 10 март 1975 г. („Не се страхувайте да сте сърцати“) и една публикация *Pease Sera* от 8 юли 1974 г. („Открито писмо до Итало Калвино: от Пазолини – Онова, което ме изпълва с носталгия“).

[24] Вж. например Kelly, 2010: 76, където се посочва, че нашата типична модерна къща е обзаведена с толкова много вещи, че всъщност сме по-богата от Крал Хенри (р. 76).

[25] Вж. Brand, 1999. За т.нар. „дълбоко време“, изразяващо „дълбоката бавност на природата“, и неговото противопоставяне на „времето на сънищата“, което като че ли ни предстои, вж. Уолас-Уелс, 2019: 90.

[26] Човек е развил значително повече уменията се да визуализира и възприема „късото“ време, като с помощта на часовника и хронометъра измерва секунди и дори стотни от секундите, оказващи се от изключително значение при електронно изчислителните процеси (например скорост на достъп до сървър), както и при спортните постижения (например рекордите за бягане и плуване на определено разстояние). Така развитието на изкуственият интелект и климатичните проблеми поставят на изпитание човечеството, именно като работят с мащаби на време, които се изплъзват от темпоралния обхват на възможните човешки политики. За автоматизирането на времето и за пътя до измерването му в части от секундата вж. Рифкин, 2005: 115.

[27] За значението на разграничението между политическо, биологическо и геологическо време вж. подробно Ставру, 2021: 160-162.

[28] Вж. Маркузе, 1993: 170, 171.

[29] Вж. Маркузе, 1993: 175-176.

[30] Вж. Маркузе, 1993: 177.

[31] Вж. Маркузе, 1993: 175.

[32] Който се базира на разбирането на Франсис Бейкън за из-

ползването на научния метод за провеждане на цялостна офанзива срещу природата, чиято цел е нейното подчиняване: „Бейкън се интересува много по-малко от съзерцаването на природата и много повече от нейното обуздаване“. За анализа на идеите, които са легитимирали процеса на рационализация на природата и лишаването ѝ от субективност, в който е обобщен приносът на Франсис Бейкън, Рене Декарт, Джон Лок, Исак Нютон и Адам Смит, вж. Рифкин, 2005: 100-104.

[33] Вж. Маркузе, 1993: 174.

[34] Вж. Маркузе, 1993: 179.

[35] Вж. Рушкоф, 2018: 230-231.

[36] Вж. Рушкоф, 2018: 231-232.

[37] Вж. например Wrightson, 2023.

[38] За критика на брутния вътрешен продукт като измерител на успешността на една икономика, вж. подробно Рауърт, 2022: 32-40. Рауърт сравнява този показател с кукувица, която се е наместила в гнездото на икономиката и трябва да бъде изтласкана от там. Вместо да искаме още повече и все повече, можем да потърсим смисъла в това, което е достатъчно, и да се стремим към „свят, в който всеки човек може да живее достойно и да има всички необходими възможности, без да нарушава границите, определени от нашата планета“ (Рауърт, 2022: 43-44).

[39] Вж. Маркузе, 1993: 54, 211, където се посочва, че, ако не бъде потискано, „удоволствието на непосредствените сетива ... би еротизирало организма и би ошетило десексуализацията на организма, изисквана от неговата социална употреба като инструмент на труда“. Това е и причината културното господство да изисква ограничаване на сетивата на обонянието и вкуса, които в най-голяма степен носят „неподправено удоволствие per se“. Обонянието и вкусът са и първите сетива, които следва да бъдат деактивирани, за да се неутрализират опасните отпадъци чрез превръщането им в стерилен боклук. Едва след тази първа фаза на обезвреждане на отпадъците, се пристъпва към тяхното скриване от погледа на хората чрез депонирането им в отдалечени и специално създадени за целта не-места.

[40] Боклукът анулира отпадъка, превръща го в „нищо“. Вж. Scanlan, 2005: 17-18. Чрез технологиите човек се опитва да овладее

процеса на разлагане, който „остранностява“ вещите (uncanny), като ги изважда от контекста на разказа за човешкия прогрес и всевластието на полезността (р. 36, 120, 125). За връзката между прогреса и отпадъците вж. Seale, 2016: 70.

[41] Вж. Маркузе, 1993: 98, където се посочва, че „природата е буквално „насилена“. С нарастването на производителността на труда нараства и овладяването на природата, при което човешките потребности имат мястото си „само като страничен продукт“ (с. 99). Именно „продуктивността сочи степента на овладяване и трансформиране на природата – прогресивното заместване на едно неконтролно природно обкръжение с контролирано технологично обкръжение“ (с. 165).

[42] Таблицата разширява и модифицира тази, дадена от самия Маркузе (Маркузе, 1993: 28).

[43] Вж. Маркузе, 1993: 34.

[44] По време на труда „удоволствието е „преустановено“ и преобладава страданието“ (Маркузе, 1993: 51). Според него „работата, която е създавала материалната база на цивилизацията, е била предимно труд, отчужден труд, болезнен и жалък – и все още е“ (Маркузе, 1993: 97).

[45] Важна част от осигуряването на реализацията на произведените продукти е установяването на „контрол над свободното време“ (Маркузе, 1993: 62).

[46] Вж. също Rogers, 2005: 125. Маркузе посочва, че „производителността е разрушителна по отношение на свободното развитие на човешките потребности и способности“. Вж. Маркузе, 1997: 6.

[47] Вж. Маркузе, 1993: 110.

[48] Вж. Маркузе, 1993: 113.

[49] За внасянето на игра в отношението към отпадъците виж проектът „Пукльовците“, който се определя като „платформа за социални умения и грижа към природата“, достъпно на <https://puk.bg/bg>.

[50] Вж. Tammemagi, 1999: 7. Вж. също Dondero, 2019: 52. В този процес на „завръщане“ на репресираната природа може да се открие т.нар. „органична еластичност“ или „инерцията, присъща

на органичния живот“, изрязваща се в „вътрешна[та] принуда на органичния живот да възстанови по-ранното състояние на нещата, което живата единица е била заставена да напусне под натиска на външни смущаващи сили“, каквито са и силите на технологично налагания ред на отпадъците (Маркузе, 1993: 39-40).

[51] Вж. Маркузе, 1993: 95.

[52] Вж. Маркузе, 1993: 120.

[53] Маркузе, 1993: 51.

[54] Вж. Маркузе, 1993: 208, като последното изречение е цитат на Хайнрих фон Клайст (Клайст, 2015). Цитатът на Маркузе е по-скоро обобщение на последните две реплики от диалога в цитирания текст на Клайст: „Тоест - попитах разсеяно, - значи ли това, че хората трябва пак да вкусат от Дървото за познаване на добро и зло, за да постигнат състояние на невинност? Естествено - отговори той. - Но това е последната глава от историята на света.“

[55] Вж. Маркузе, 1993: 185.

[56] Вж. Маркузе, 1993: 187.

[57] Вж. Маркузе, 1993: 204.

[58] Вж. Маркузе, 1993: 188.

[59] Вж. Маркузе, 1993: 225-226.

[60] Вж. Kelly, 2012: 115-116.

[61] Кръгът може да символизира и идеята на Фройд за непрекъснатата борба между инстинкта за живот и инстинкта за смърт, при която животът непрекъснато обезсилва и отлага „връщането към смърт“ (Маркузе, 1993: 41). Отпадъкът е видимото лице на смъртта, която не е интегрирана в жизнения свят на човека. В този смисъл се посочва, че „боклукът разкрива счупеното утопично обещание на стоката“, показвайки, че зад витрината на комерсиалните обещания прозира образа на смъртта (Stallabrass, 2009: 418).

ЛИТЕРАТУРА

Клайст, Х. (2015). За марионетния театър. – Електронно списание LiterNet, № 8 (189), прев. Богомил Господинов, публикуван он-лайн на 12.08.2015 и достъпен на следния адрес: <https://liternet.bg/publish27/hainrih-fon-klaist/za-marionetnia-teatyr.htm>.

Маркузе, Х. (1993). *Ерос и цивилизация /Философско изследване на Фройд/*. С., Издателска къща „Христо Ботев“.

Маркузе, Х. (1997). *Едноизмерният човек. Изследвания върху идеологията на развитото индустриално общество*. С., Издателска къща „Христо Ботев“, прев. Росен Ангелов.

Медоус, Д., Д. Медоус, Й. Рандърс, У. Берънс III (2022). *Границите на растежа. Доклад на Римския клуб за затрудненията на човечеството*. С., Издателство „Книжен тигър“.

Пенчев, Г. (2023). *Екологично право. Специална част. Учебно ръководство*. Трето преработено и допълнено издание. С., Сиела.

Рауърт, К. (2022). *Икономика на поничката. Седем начина да мислите като икономист от XXI век*. С., Калиграф.

Рифкин, Дж. (2005). *Европейската мечта. Как бъдещето на Европа затъмнява американската мечта*. С. Прозорец.

Рушкоф, Д. (2018). *Шок от настоящето. Когато всичко се случва сега*. С., ИК Виа Летера, прев. Диана Николова.

Слаев, Ал. (2021). *Планиране на антропогенната среда и природните ресурси: теория на комплексните права на собственост*. Варна: Издателски център на ВСУ „Черноризец Храбър“.

Ставру, Ст. (2021). *Моралните измерения на собствеността (Към обосноваването на една “проприетарна” екология)*, София, Издателство на БАН “Проф. Марин Дринов”.

Ставру, Ст. (2024a). *Отвъд боклука. Философско изследване върху притежаването на отпадъци*. С., Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Ставру, Ст. (2023). *Разказът за нашия дом: екологията, философията и силата на местата. // Философия, № 4*.

Ставру, Ст. (2024b). „Револвираща” собственост: прите-

жанието между ян и ин собствеността. // *Философия*, № 1.

Уолас-Уелс, Д. (2019). *Необитаемата земя. Живот след затоплянето*. С., Издателство „Книжен пазар“.

Цителман, Р. (2023). *В защита на капитализма. Развенчаване на митовете*. С. Издателство „Рива“, прев. Аглика Маркова.

Brand, S. (1999). *The Clock of The Long Now. Time and Responsibility*. New York: Basic Books.

Dondero, J. (2019). *Throwaway Nation. The Ugly Truth about American Garbage*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Kelly, K. (2010). *What Technology Wants*. London: Viking Penguin.

Kelly, M. (2012).. *Owning Our Future. The Emerging Ownership Revolution*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.

Kennedy, G. (2007) *An Ontology of Trash. The Disposable and Its Problematic Nature*. New York: State University of New York Press.

Laporte, D. (1993). *History of Shit*. Cambridge: The MIT Press.

Latour, B. (2010). From Realpolitik to Dingpolitik or How to Make Things Public. // Pavilion #15, *Journal for Politics and Culture*. Reader of Bucharest Biennale 4.

Pascual, A. (2019). *Stop Garbage: The Truth About Recycling*. Independently published.

Rogers, H. (2005). *Gone Tomorrow. The Hidden Life of Garbage*. New York: The New Press.

Scanlan, J. (2005). *On Garbage*. London: Reaktion Books Ltd.

Seale, K. (2016). The Paradox of Waste. Rio de Janeiro's Praça XV Flea Market. – In: Lindner, C., M. Meissner (eds.) *Global Garbage. Urban imaginaries of waste, excess, and Abandonment*. London: Routledge.

Stallabrass, J. (2009) Trash. – In: Candlin, F., R. Guin (eds.) *The Object Reader*. London: Routledge.

Tammemagi, H. (1999). *The Waste Crisis. Landfills,*

Incinerators, and the Search for a Sustainable Future, Oxford: Oxford University Press.

Wrightson, K. (2023). An Introduction to Acoustic Ecology. // *New Adventures in Sound Art*, достъпно на 14 юли 2023 на следния адрес: <https://naisa.ca/radio-art-companion/an-introduction-to-acoustic-ecology/>. Първоначалната публикация е била в *Journal of Electroacoustic Music*, Vol. 2, март 1999.